

TEILHARD DE CHARDIN VILÁGSZEMLÉLETE

Mihelics Vid több közleményben tájékoztatta már a *Vigilia* olvasóit a hét év előtt elhunyt tudós jezsuita, Pierre Teilhard de Chardin nézetei körül kialakult vitáról. Az elismerő és elmarasztaló kritikák közben, Teilhard művei egyre szélesebb körben terjednek. A százezres példányszámot meghaladó eredeti francia kiadason kívül műveit több idegen nyelvre fordítják s eszméire különböző világnézeti irányok figyeltek fel. Az élénk érdeklődés közepette nem csekély feltűnést keltett, hogy a Szent Officium a szemináriumok könyvtárára vonatkozó korábbi rendelkezése után, 1962. júniusában újabb figyelmeztetést adott Teilhard műveinek olvasására vonatkozóan. Ugy gondoljuk, olvasóink tájékozódását szolgáljuk, ha a nézetek ismertetése után, a legalapvetőbb s a legtöbb kritikát kiváltó művei alapján Teilhard gondolatainak lehető hű és közérthető összefoglalását adjuk, s rámutatunk az azokkal szemben felmerülő főbb nehézségekre is. Elsősorban a fejlődés elméletét tartalmazó *Le phénomène humain* gondolkodásának vallásos-misztikus alapjait előtáró *Le milieu divin* című könyveit vesszük figyelembe. (Többi közreadott könyvei rövidebb tanulmányait tartalmazzák.)

Fejlődéseméletét 1938-ban írta Teilhard, s tíz év múlva a természettudomány újabb eredményeinek figyelembevételével átdolgozta. De könyvét csak halála után adta ki, egyházi jóváhagyás mellőzésével, a műveit sajtó alá rendező baráti kör. Könyvének olvasására és értékelésére nézve Teilhard bevezetőleg ezt a figyelmeztetést adja: „Itt nyújtott könyvem helyes megértése azt kívánja, hogy azt ne úgy olvassák, mintha metafizikai mű lenne, még kevésbé mint valami teológiai értekezést, hanem egyedül és kizárólagosan mint tudományos írást. A tárgyválasztást már a cím megjelöli. Nincs szó semmi másról, mint a jelenségről. De a jelenségről egészében.” Könyve a tények leírásán alapuló ún. „fenomenológiai” módszert követve igyekezik az ember helyét és rendeltetését a világegyetemben megállapítani. Ha ez a célkitűzés túllépi a részletre korlátozó természettudományosi szakkutatás körét, *Poincaré*, *Einstein*, *Jeans* világképére hivatkozva Teilhard úgy véli, még mindig a természettudomány határai közt mozgó „hyperfizika” területén marad. A metafizika vagy a teológia részére pedig nyitva marad a lehetőség, hogy egyes megállapításait a maga nézőpontjából bírálja és értékelje.

Öslényntani kutatásai s egyéb természettudományos megállapítások alapján Teilhard igazoltnak látja az évmilliók során fokozatosan történő világfejlődés tényét. Ennek értelmezésére az *irányított fejlődés*, az „orthogenesis” elvét vallja. Azt tartja, hogy a fejlődésnek tényeken kimutatható értelme, iránya, célja van. A rendezetlen egymasmellé helyeződés elgondolása helyett, az összefüggések megfigyelése azt mutatja, hogy a fejlődés folytonosan egymásra következő rétegződésben, határozott irányban emelkedő sorban halad. A meglévőből a továbbfejlődés tapogatódzás, próbálkozás során történik, de a próbálkozás a legkedvezőbb, a megmaradást biztosító irányt keresi. Aki ebben a véletlen játékát akarja látni, azt csak a különböző lehetőségek próbája, játéka értelmében teheti. Az élők világában a fajok keletkezésében és fennmaradásában kétségtelenül része van a külső tényezőnek, a természetes kiválasztásnak. De ez nem lehetne hatással egy önmagában tehetetlen, merően mechanikus halmozódású tömegre. Az élőlény nem csupán részeinek összessége, hanem

eredeti módon szerves valóság, mely öntevékenyen fogadja be és dolgozza fel a hatásokat s a benne rejlő fejlődési lehetőségek kibontakoztatására képes. A lények szolidáris egységében a fejlődés visszafordíthatatlan irányú, a természet története nem egymást felváltó típusok egymásra-következését mutatja, hanem a teljesebb létrejutás emelkedő irányát.

Elvi álláspontja igazolásához Teilhard arra hívja fel figyelmünket, hogy a lényeket ne csak „külsőjükben”, hanem „benső” mivoltukban is tegyük vizsgálat tárgyává, mert a legelemibb lét is „bensőséggel” rendelkezik. Materializmus és idealizmus, determinizmus és indeterminizmus ellentéte, nézete szerint, alapjában véve abból adódik, hogy az egyik irány a jelenségeket csak külső egymásrahatásukban nézi, a másik pedig csak az immanens, belső változásra irányítja figyelmét. Valójában pedig mind a két mozzanat együttnézésére van szükség. Ha a merően külső szemlélet látszólag kielégítő a fizikában, a biológiai megfigyelésben már az élőlény olyan tulajdonságokat mutat, amelyek kizárólag a külső hatásokból nem magyarázhatók. De bármennyire indokolt is tárgyuk különbözősége alapján fizika és biológia különválasztása, a biokémia arra mutat rá, hogy a molekulák kapcsolata egyre bonyolultabb összetételűvé válik s a nagy molekuláknál már egybeesik az anyag és az élet vizsgálata. A vírusok síkján elmosódik az élő és élettelen lét közötti határ.

A fejlődéstudomány egyik fő nehézsége a lények különböző osztálya közötti átmeneti alakok hiánya, amit leggyakrabban használnak is fel ellene. Teilhard ezen a nehézségen arra hivatkozással igyekszik túljutni, hogy az új életforma kezdeti próbálkozások után, fokozódó alkalmazkodással szilárdul meg, amivel együtt jár a kezdeti, kevésbé alkalmas példányok kivészése. Nyomukat a paleontológia többnyire csak az „eredet fehér foltja” (*le blanc de l'origine*) felmutatásával jelezheti. Sok nehézség eloszlik a fejlődés folytonossága szempontjából, ha „anyag” és „élet” ellentétbe állítása helyett együttlétük dualisztikus álláspontjára helyezkedünk. Az élet természeti tapasztalatunk szerint a mega- és ultramolekulákhoz van kötve. S minthogy az élet alacsonyabb fokon is valami tudat is, indokoltnak látszik az élet s a velejáró tudat legalábbis valami csíraszerű formáját valamennyi lényben feltételezni (amit Teilhard az angol biokémikus, *Haldane* hasonló nézetével megegyezőnek talál). Az anyagi elemek fokozódó összetétele, bonyolódottsága (*complexité*) s a tudati élet azzal együttjáró bensőségesülése, összpontosulása (*centrité*) lesz az a „paraméter”, amelyet tisztán természettudományos alapon a fejlődés fokozatainak és irányának megállapítására mérvadónak tekinthetünk. Anyagi vonatkozásban a „bonyolódottság” nem csupán az elemek számát és minőségi különbözőségét jelenti, hanem a kötődések, kapcsolatok sokféleségét egy szerves egészben, az összetétel sajátos módját és formáját. A kristály vagy az égitest halmozódásszerű összetételével szemben a szoros értelemben vett „komplex” pontosan határolt, bensőleg lezárt rendszer. A komplexitás fokozódását mutatja az elektron, az atom, a molekula, az élő sejt egymáshoz hasonlítva. Pszichikai vonatkozásban pedig, amire az anyagi elemek mennyiségileg már kifejezhetetlen száma miatt az élők világában irányvétel végett rá kell térnünk, „Ariana-fonál”-szerű mértékül szolgál az idegrendszer s középponti szervének, az agynak fokozódó fejlettsége. Az aggyal fejlődő tudatosság nyilvánvaló az élők világában, de kifejlődésének előzménye megvan már a fizikai anyagban megindult bensőségesülésben, koncentrálódásban.

Teilhard nézete szerint, amint a világ anyaga egységes — összetétele bonyolódásával jönnek létre a minőségi különbségek —, éppenúgy a fej-

lódés mozgását, lendületét adó energia is egyfajta: pszichikai természetű. De ez az egységes energia minden lényben két irányban működik. „Tangenciális” energia formájában szervező elve az elemek összetevődésének és a központosulásnak, mint „radiális” energia pedig a fejlődés előrelendítője. E kettős energiahatással lehet érthetővé tenni, hogy a kellő benső létszilárdsággal rendelkező lény a továbbfejlődésre alkalmas természeti létfeltételek kialakulásával kibontakoztatja, lehetőség szerint már magában hordott tartalmát. Ha az anyagi részek lényegesen új típusú csoportosulása hajlékonyabb és erősebben központosuló szerveződéssel a belső működés új típusát alakítja ki, radikális átalakulás lép fel. Ennek tulajdoníthatjuk a fejlődés kritikus jelentőségű lépését: a molekula sejtté alakulását, az élet megjelenését. A voltaképpeni „nagy” orthogenesis az élet egyre bensőségesebb öntevékenységre irányuló fejlődése. E felfelé törekvő életlendület periodikus szétszóródása eredményezi az oldalelágazású „kis” orthogenesist. A természet története úgy jelenik meg a kutató tekintet előtt, mint egy belső életnedv felfejlődése, oldalágakat növesztő fa szimbolikus alakjában. Plasztikusan alakítható képességükkel az élőlények a fejlődés új változatát alakítják ki. Az új változat tulajdonságainak megszilárdulásával és gyors terjedésével alakul ki egy-egy új faj élethálózata. De a faji közösségen túl a lények szerves kapcsolatban állnak egymással. Így a fejlődés a Földnek (*geosphaera*) az élet (*biosphaera*) létrejöttéhez alkalmas alakulása után az ember világában az öntudat, a *noosphaera* síkján folytatódik.

Kiemelkedő pontja Teilhard fejlődéelméletének annak erőteljes hangsúlyozása, hogy az ember a fejlődésnek nemcsak egy új fokát képviseli, hanem az egész fejlődés lényegesen új fázisát jelenti. Hibásak színte azok az elméletek, amelyek az embert csupán zoológiai szempontból nézik s az emberi tudatot valami függvényszerű képződménynek tartják. Teilhard az ember megjelenését „forradalmi” ténynek tekinti, amely abban nyilvánul meg, hogy bár az anatómiai tulajdonságok hasonlóak, az ember a hozzá zoológiailag legközelebbi lényektől is lényegesen különbözik azáltal, hogy tudatélete önmagára reflektál. „A tapasztalati nézés szempontjából, melyet követünk — írja Teilhard —, a reflexió, mint a szó jelzi, egy tudat képessége az önmagára fordulásra s önmaga birtokbavételére, mint megmaradással és sajátos értékkel felruházott tárgyra, amely már nem csupán megismer, hanem önmagát ismeri meg; nem csupán tud, hanem tudja, hogy tud. Önmagának önmaga alapján való eme individualizálódásával az élő lény, mely eddig a benyomás és a tevékenység szétáradó körében szétszóródó és megosztott volt, először találja magát egy pontszerű középpontba helyezve, amelybe minden képzelet és tapasztalata egybekapcsolódik és szervezetének tudat-egységévé szilárdul”. Az emberi tudat e magasabbrendűségének tapasztalati megállapítása mellett Teilhard nyitva hagyja a kérdést a filozófia számára az emberi lélek eredetére vonatkozóan.

Az ember megjelenéséig a természeti kiválasztás a fejlődés főtényezője. Az emberrel a szellemi erők jutnak irányító szerephez. Teilhard elégedetlen azzal az elterjedt értelmezéssel szemben, mely az értelmes embert (*homo sapiens*) a fejlődés végső eredményének tartja s az egész folyamatot csak a múltra visszatekintve szemléli. Meggyőződése, hogy az emberrel nem áll meg a fejlődés, hanem jövőbe nézést kívánó óriási lehetőségeket rejt magában. Energikusan szembefordul a modern gondolkodásban feltűnedező pesszimista, szkeptikus, katasztrófától rettegő nézetekkel, amelyek az ember elöregedéséről, kulturájának hanyatlásáról,

léte értelmetlenségéről beszélnek. Az ilyenféle nézetek az elméleti ember elképzelései. Teilhard a természettel való közvetlen érintkezésben mindennek az ellenkezőjéről van meggyőződve. A természet jól működő organizmus és a felfejlődés elvitathatatlan irányát követi. A fejlődéssel összeegyeztethetetlen visszafordíthatóság kétségtelenné teszi, hogy a reflektált, személyes tudatosság fokára jutott élet nem hanyatlík vissza az öntudatlan ösztönösségbe, hanem továbbfejlődésre van rendelve. A jövő lehetőségei szempontjából az ember inkább az ifjúság, mintsem az öregség korát éli. A szellemi lét a jövőbe nézést teszi kötelességünké. S ennek a kötelességnek az ember csak úgy tehet kielégítően eleget, ha meg van győződve a személyében és műveiben létrehozott értékek fennmaradásáról, továbbéléséről s elhárítja magától az elmúlás, a megsemmisülés cselekvőkéességét megbénító kísértését. Az öntudatra jutott élet szintjén katasztrófát, pusztulást csak az ember idézhet elő, ha nem akarja felismerni azoknak az életerőknek az igényét és követelményét, amelyek benne összpontosulnak és továbbfejlődésre törnek.

Különböző tájakról és korból származó ősemberleletek egymáshoz hasonlítása alapján Teilhard úgy találja, hogy időben előrehaladva egyre nagyobb az antropológiai tulajdonságok megegyezése. Az embert megelőzően a biológiai fejlődés szétágazó irányt mutat. Az embernél a fejlődés az összezáródás, az egységesülés konvergáló irányát tünteti elő. Kedvelt hasonlata az emberi fejlődés jellemzésére a földgömb, melynek alsó felére az emberi faj különböző típusú kezdeti formáit képzelhetjük el, az egyenlítő síkjára tehető a Föld benépesedésével kialakult emberfajták, a gömb felső része, az emberi fejlődés jelenlegi szakasza, a fajták fokozódó egymáshoz közeledését mutatja. Az emberfajták különbözősége ellenére, a „homo sapiens”-csoport szolidáris egységet képez. A különböző földrészek leletei az eszközök készítésében, a primitív művészetben az ősember fajilag megegyező tulajdonságait árulják el. S az emberiség történeti kora a művelődés fejlődésében a szellemi kölcsönhatás ténye mellett tanúskodik. Mindebben Teilhard tapasztalati bizonyítékát látja annak, hogy az emberben folytatódik és kulminál a centralizálódásra törekvő életfejlődés irama. S minthogy az ember számára a reflexió aktusában válik tudatossá a fejlődés ténye, az emberi életsíkon a centralizálódás a *szocializálódás* formájában folytatódik, ami lényegében az egymásra reflektáló, egymást kereső, egymás által kölcsönösen erősödő emberi tudatok működésével valósul. Alacsonyabb létsíkon a lények ösztönös vonzódással alakítják ki rokonsági csoportjaikat, az embernél az ösztön az értelem irányítása alá kerül.

Teilhard de Chardin jól ismeri az egyén és közösség viszonyával kapcsolatosan a modern gondolkodásban tapasztalható ellentétes nézeteket. Szerinte ama paradoxon, miszerint az ember az önreflexióban személyváltára ismer, a közösségi élményben viszont a közösséghez tartozását tudatosítja, addig problematikus, amíg nem ismerjük fel helyesen egyén és közösség viszonyát. Az individualizmus abban téved, hogy a személyt az individuummal azonosítja, holott az egyén a közösségi élet szerves egészében fejlődik személyiséggé. S éppúgy téves az emberi közösséget az individuális különbségek figyelembe vétele nélküli embertömegnek tekinteni. Az ellenkező nézettel szemben Teilhard azt látja igazolva, hogy „az egyesülés megkülönböztet” (*l'union différencie*). Akár a sejtek működését nézzük az élő organizmusban, akár az egyéni funkciók összeműködését a társadalmi szervezetben, akár a lelkek egymásratalálását a szeretetben, az igazi egyesülés ereje az alkotóelemeket, a részeket tökéletesüléshez, kiteljesüléshez segíti.

Azzal a nézettel szemben, amely a természeti kiválasztódásra hivatkozva igyekezik az egyéni, illetve a faji individualizmust igazolni, Teilhard az emberi életsíkon a kiválasztódásnál elsőbrendűnek látja az emberiség térbeli és szellemi összezáródásának, egymáshoz közeledésének tényét. A „tangenciális energia” hatása alatt működő szocializálódás kétértelműen teszi, hogy az életerő az emberi lelkeken keresztül a tudatenergia koncentrációjára törekszik. Túlhaladva a faji ellentéteken és különbségeken, immár planetáris méretekben van kialakulóban a „noosphera” síkján az emberiség kollektív tudata. Az egyre szorosabbá váló társadalmi kapcsolatok közt az egyéni ember tudata, lelkiélete a közösségi szellem állandó hatása alatt áll és fejlődik. Az öröklődés és nevelés a korábbi nemzedékek által szerzett tapasztalatot a kollektív emlékezet formájában tartja fenn. Az állandó társadalmi kölcsönhatás révén közös szemléletmód alakul ki, a közösségi tudat intenzitásának mértékében emelkedik az emberiség szellemi fejlődésének, haladásának az ereje anélkül, hogy a fejlődés jelenlegi stádiumában sejtelmünk lenne a „noosphera” óriási teljesítőképességéről. Teilhard megkockáztatja mégis annak a lehetőségnek a felvillantását, hogy szellemi fejlődésével az ember egy-két millió éven belül a fokozódó emberrétejesülés (*hominisation*) során — a maihoz képest — az „emberentúli lét” (*l' ultra-humain*) szintjére lesz képes felemelkedni.

Nemcsak a gondolatok, a haladást szolgáló feladatok közössége egyesíti az emberiséget szellemileg, hanem a rokonszenv, a „szeretet-energia” minden élőlényben működő ereje is. A szeretet nemcsak személynek személyhez való vonzódása, mint az individualizmus tartja, hanem kozmikus erő; megnyilvánul az egység iránti leküzdhetetlen vonzódásunkban, s ha rendeltetése szerint érvényesül, akkor társadalmi vonatkozásban a kényszer erejét felváltó bensőséges együttérzést, a lelki harmóniát alakítja ki.

Belátható egészében áttekintve, a világfejlődés a múltra néző tekintet előtt, minél távolabbra pillantunk, annál inkább széteső, szervezetlen állapot képét nyújtja. Fordított irányban szemlélődve, a fizikai világ, az élő világ, az ember története egyre magasabbrendű egység, szintézis kialakítására való törekvést mutat. Ha nem zárkoznunk el a fejlődés céljának és jövőjének kérdése elől, amit a jelenségek világában maradvajoggal felvethetünk, úgy Teilhard szerint a fejlődés konvergáló mozgása egy végső iránypont, az Omega-pont felé mutat. Elismerését kívánja a fejlődés visszafordíthatatlan menete és elvitathatatlan irányított volta. A tangenciális energia mellett a fejlődés egész vonalán érvényesülő radiális energia az Omega-pont, amely mindent maga felé vonz s magába egyesítve a fejlődés betetőzését és koronáját adja. Benne valósul meg a tökéletes egység a személyes tudatok gazdag változatosságában. Az állat ha meghal, megsemmisül az anyagban, ezzel szemben — jelenti ki Teilhard — az ember számára a halál felszabadulás a teljes kibontakozásra. Teilhard meggyőződése, hogy az emberiség szellemi-kulturális eredményét, amit a fejlődés során létrehozott, nem tarthatja fenn a Föld, mely elmúlásra van ítéltve, hanem csak egy afölé emelkedő szellemi középpont. A fejlődés tudatos munkálásához szükséges cselekvés kielégítő indítéka és lendítője Teilhard szerint csak a cselekvés által tökéletesülő lényünk fennmaradásának biztató reménysége lehet.

Nem gondolható az Omega-pont úgy, mintha azt a fejlődő világ végső kifejeletként önmagából, az elemek egyesülésével hozná létre. Az Omega-pont csak úgy gondolható, mint a fejlődő világon túllévő, transzcendens szellemi Valóság, amely éppen ebben a mivoltában fejti ki az egész fej-

lődet irányító reális energiahatását, személy-voltában a személyek végső harmóniában találkozó egységét adja. Az Omega-pont tehát az „Első Mozgató”, akit a vallásos tudat személyes Istennek ismer el.

„Kétségtelen, hogy az Omega-pontot sohasem mertem volna racionális hipotézisként figyelembe venni, vagy megformulálni, ha hívő lélekben nem találtam volna meg annak nemcsak elméleti modelljét, hanem élő valóságát is” — ismeri be Teilhard fejlődésméleteiben. Hívő lelkét, fejlődésméleteiben kifejeződő optimizmusának gyökerét tárja fel Teilhard az „isteni környezetről” szóló könyvében, Isten mindenütt való jelenlétének és a megtestesülés dogmájának Szent Pál szellemétől ihletett misztikus kifejtésével. Könyvével az egyház örök tanítását követve „egy ember, aki úgy hiszi, szenvedélyesen együttérez korával, szeretne megtanítani Isten mindenütt való látására”. Célja, hogy a keresztény embert a világtól visszavonuló, vagy a világban teljesen elmerülő, vagy Isten és a világ közt megosztott életével szemben „összeegyeztesse és kibékítse, azonfelül táplálja kölcsönösen Isten szeretetét és a világ egészséges szeretetét, az önmegtagadás erejét és a kifejlődés törekvését.” A kereszténységet érő ama gyakori s nem minden alap nélküli váddal szemben, hogy a rossznak tartott világ munkálásában nem vesz kielégítően részt s nem értékeli kellőképpen az alkotó ember erőfeszítését, Teilhard Szent Pálra hivatkozással a keresztény életprogramot a világ Jézus Krisztusban történő kialakításában láttatja meg.

Megtestesülése által Krisztus és közöttünk a természeti elemek rokonságához hasonló kapcsolat jött létre. Ha Krisztushoz való viszonyunkat „misztikusnak” mondjuk, ez nem az összetartozás gyöngítésére szolgál, hanem inkább a természetes életösszefüggésnél erősebb egységet juttatja kifejezésre. A megtestesült Ige hatalma lehatol az anyagi lét mélységébe. A teremtés s méginkább a megtestesülés erejénél fogva semmi sem „profán” a világban, hanem Istennel áll benső vonatkozásban. Az anyag egyrészt nehézkedésével lefelé húz, de másrészt elevenségével a haladás, kutatás, hódítás, átistenítés szellemi ráhatása befogadásának lehetőségével a Krisztusig való felemeltetés képességét mutatja. Szent Pál szavai, melyek szerint Krisztus „tölt be mindent” s „minden őbenne áll fenn”, a Misztikus Testnek realiztikus értelmet adnak. Az eucharisztikus jelenlétben folytatódó megtestesülés által az anyagot megszentelve Krisztus befolyik a hívők egész lelki világába és külső környezetébe, hogy minden vele legyen kapcsolatban, s megvalósuljon, hogy „Őbenne élünk, mozgunk és vagyunk”.

Teilhard meggyőződése, hogy az anyag, a világ érzéki tényezői a szellemi léthez vannak rendelve. Lényünk bele van állítva a kozmikus erők hatásába; amit a test befogad, a léleknek kell feldolgoznia. Az anyag, az emberi lélek és Krisztus közötti kölcsönhatás folytán, a mi közreműködésünkkel éri el Krisztus a maga teljességét a teremtett világ révén. A teremtés nem áll meg, hanem folytatódik: cselekvésünkkel Isten teremtő erejével egyesülünk, nemcsak eszközei, hanem élő, valószínű folytatói leszünk teremtő működésének. Az isteni ráhatás nem zavarja meg tevékenységünk természetes rendjét, hanem átlelkesíti és megszenteli azt. Az Isten jelenlétének tudatában tevékeny ember nemcsak a jószándék révén szerez érdemet Isten előtt, hanem Isten szándékait valószínűsíti meg a teremtett világ minden vonalán, még a legigénytelenebbnek látszó munkában is. Ha a keresztény ember hűséges hitéhez, nemcsak joga, de kötelessége, hogy érdekeljék a világ dolgai és vállalja a munkát

a maga helyén és módján, Krisztussal egyesülten megszentelve állapotbeli kötelességeit. A kereszténység részéről megkívánt lemondásnak, önmegtadásnak bőséges lehetőségét nyújtja a lázongás nélkül, hűséggel végzett munka, mely ugyanakkor a dolgozó embert képességei kibontakozásához segíti.

A tapasztalat szerint minden ember létében nemcsak annak van jelentősége, amit cselekszik, hanem annak is, amit szenvedőlegesen elvisel. Mind a tevékenységre sarkalló, mind a szenvedést okozó környezeti tényezőkben Isten szól hozzánk, Isten közelít meg bennünket. Ezért nemcsak a cselekvésnek, de a szenvedésnek a megszentelődése is lehetséges. Szervedőleges állapotaink egyik része olyan erőkkkel való találkozás, amelyek erőink megfeszítésére készítve eredményhez segítenek s növekedésünket szolgálják. Mások csökkentő hatásúak, amilyenek a kedvezőtlen körülmények, a sikertelenségek, teljesítő képességünk megfogyatkozása. Ezekben is a teremtményekkel legbensőbbben egyesülő Isten érint meg bennünket, s ha ennek tudatával viseljük el azokat, önzésünk leküzdésére, lelki elmélyülésre, önmagunk Isten hatalma alá rendelésére segítenek, aki a részek múlásán keresztül viszi előre az Egész tökéletesülését.

Lemondani-tudás és erő kifejtés feladataink teljesítésére, a rossznak erőnkhez képest való leküzdésére, egymást kiegészítő követelményei a keresztény életnek. Megérzésük éppoly lelki fogékonyságot igényel, mint általában Isten jelenlétének a tudatosítása, ami nem tudományso bizonyítás műve, hanem látóképeségünk finomodásának eredménye, a dolgok magasabb minőségének intuíciószerű felismerése. Kifejlesztése az istenszeretet tisztaságát, cselekvő hitet, a természet és a kegyelem erőinek Istennel való hűséges együttműködését kívánja meg az egyén részéről. Közösségi feltétele pedig a lelkek szerető egyesülése Krisztusban. Midőn Teilhard az embert az őt átfogó isteni környezetbe való beleélésre igyekezik ráségiteni, fejtegetései gyakran átlendülnek a misztikus lélek bensőséges imájába.

Teilhard de Chardin olyan világkép kialakítására törekedett, amely átfogó szintézisbe egyesíti a modern tudomány eredményeit, elősegíti a szembenálló filozófiai nézetek egymáshoz közeledését, s a tudomány és a vallás összeegyeztethetősége mellett is bizonyosságot tesz. Meggyőződése szerint az emberiség szellemi fejlődése nemcsak a tudományos kutatás növekvő megszervezésének s az ember egyre tökéletesebb megismerésének irányában halad, hanem a vallás és a tudomány között két évszázadon át kieleződött ellentét feloldásával is fog járni. A tudomány hajtóereje az a meggyőződés, hogy a létnek értelme van, a világ összetartozó egység, a fejlődésnek iránya és célja van. E meggyőződés igazolása azonban Teilhard szerint már a tudomány határain túl esik. A kereszténységben mindenesetre ennek a meggyőződésnek igazolását látja. Hivatkozik itt Szent Jánosra és Szent Pálra, akik azt tanítják, hogy a világ a benne megtestesült Krisztus által jut el végső tökéletesülésre. Majd kifejti, hogy a hit abban, hogy az embernek nemcsak műve, de személye is lehatalatlan, hatalmas indítást ad a világ Isten szándékolta céljának hittel és szeretettel való szolgálatára.

Kétségtelen ilyen átfogó kép vonzó hatása az olvasóra, amit csak fokoz Teilhard magával ragadó írásművészetének varázsa. De ha művében nemcsak egy olyan egyéniség világszemléletét látjuk, akiben eredeti módon találkozott a tudós a misztikussal, hanem a művet tartalmi jelen-

tőségénél fogva tárgyilagosan értékeljük, szaktudományi, filozófiai, teológiai szempontból meggondolások merülnek fel vele szemben. Szaktudományi nézőpontból a Teilharddal egyetértő nézetekkel szemben, a neves zoológus, Adolf Postmann méltányolva Teilhard paleontológiai érdekeit és szintézisre irányuló törekvését, merésznek találja azt a határozottságot, amellyel a kutatás ma még számos tisztázatlan kérdése mellett fenntartás nélkül magáévá teszi a leszámrazási elméletet (*Der Pfeil des Humanen*, 1961.).

Eltéktelve a származástani problémától, a Teilhard óhajtott szintézis megalkotása tudományos szempontból olyan fogalmi apparátust igényel, amely elhomályosítja, félreértés nélkül alkalmazható a valóság különböző területein. Szolgáltatása a filozófia feladata lenne, amely a tudományos gondolkodás alapfogalmait és módszereit nyújtja. Teilhard azonban elutasítja a filozófia igénybevételét s a „hyperfizika” alaptudományául a biológiát választja. Benne látja azt a magyarázati lehetőséget, amely a valóság birodalmi közötti különbséget áthidalja s olyan alapstruktúrát ad, amire a különbözőségek egységes alapként visszavezethetők. Ámde ez az eljárás nem elégítheti ki a szaktudományokat, amelyeknek épp az a feladatuk, hogy tárgyak sajátos tulajdonságait híven előtűntessék. Mit kezdhet a fizika Teilhard ama szempontjával, amely a szervetlen anyagban az élet csíraszerű meglétét akarja látni? Nem boldogulhat a pszichológia sem az élő anyag tulajdonságait meghaladó lelki jelenségek biologisztikus magyarázatával. De a szociológia legismertebb irányai is tiltakoznak a társas élet biológiai magyarázata ellen, mely analógiák, hasonlatok nyújtásán túl, nem adhat kielégítő szaktudományi értelmezést. S érthető a teológusok ellenkezése a természetfeletti életnek a természetes élet továbbfejlődésszerű magyarázatával szemben. A biologisztikus fejlődés általánosításával megszűnik a különbség a természet és az ember története között, elhalványul az erkölcs, jog, vallás, művészet sajátos értelme és jelentése, s bizonytalanná válik az ember különállása a természetben, amire pedig Teilhard különös súlyt vet.

Teilhard „hyperfizikája” metafizikai távlatokba nyúlik, s így szándéka ellenére sem kerülheti el a filozófia részéről jelentkező bírálatot. Filozófiai értelmű kijelentései a pontos fogalmi körülírás hiányában gyakran homályosak maradnak. Ennek tudható be, hogy felmerülhetett olyan nézet is, amely Teilhard világszemléletét a materializmus burkolt formájának tartja. Valóban, találunk Teilhardnál materialista hangzású kijelentéseket. Ilyen az anyag következetes nagyraértékelése, vagy ha azt állítja, hogy minden területen a mennyiségi növekedés idézi elő a hirtelen bekövetkező minőségi változást, vagy ha az anyag fokozódó szerveződésének tulajdonítja a fejlődést s annak során a határok elmosódását. Ilyenféle kifejezéseinél azonban figyelembe kell venni, hogy Teilhard fő forrását az anyagi világgal foglalkozó természettudományos munkák képezik, amelyeknek nemcsak kifejezéseire, de ama módszertani szempontjához is alkalmazkodik, amely az összetettebbet az egyszerűbbre, a fejlettebbet a fejletlenebbre vezeti vissza. Azonban a materializmus lényeges alaptételével ellentétben, amely az anyag eredeti voltát állítja a csupán csak a fejlődés során megjelenő lelki jelenséggel szemben, Teilhard az anyag és a lélek eredeti kettősségének dualista elve alapján áll, elveti a kettő egymásba való átmenetelének lehetőségét, az emberi lelket szellemi természetűnek tartja, s a világ fejlődését s transzcendens isteni Valósághoz vonatkoztatva magyarázza. Teilhard nem tartja szükségesnek a materializmussal szemben eléggé felismerhető álláspontjának

tisztázását, viszont szükségesnek látja, hogy elhatárolja nézeteit a pan-teizmustól. Ez utóbbival szemben hangsúlyozza, hogy a mindenség egyetemes Központja a világot megelőzően létezik, s fölötte áll, mint annak transzcendens célja. A világ fokozódó pszichikai koncentrációja az egyéni tudatok megegyezése, harmonizálódása, nem az egyéni tudat valami isteni tudatba való feloldódása értelmében veendő. Isten mindenütt való jelenlétét teremtő és fenntartó ereje értelmében veszi, a keresztény tanítással megegyzően.

Filozófiai szempontból a legjelentősebb Teilhardnál magának a fejlődés mikéntjének az értelmezése. Fejlődéelméletét tartalmazó könyve szempontjának jellemzése szerint: „A világon semmi sem törne fel egy napon befejezett lényként a fejlődés által folytatólagosan áttört különböző (mégoly kritikus) küszöbökön keresztül, ami megelőzően nem lett volna meg kezdettől, eredetileg rejtetten.”

Szent Ágoston, a sztoicizmus hatása alatt, az időben kifejlődő lények megelőző rejtett állapotán Isten által a világ teremtésénél megteremtett létecsírákat értette. Teilhard (anélkül, hogy erre utalna) eltér ettől az értelmezéstől, mert Ágoston szerint a létecsírák a faji állandóság hordozói, míg Teilhard a modern fejlődéelméletet követve, a fajok átalakulásának elvét (a transzformizmust) vallja. Ennek értelmezéséül adja a hyperfizikai fogalom párt, amellyel hangsúlyozza, hogy a lényeknek nemcsak anyagi, hanem belső (pszichikai) elve is van. Ez az értelmezés Aristotelesre emlékeztet, aki az anyagot a lehetőség (*potentia*) elvének tartotta, amely az anyagtalan (belső) „forma” által jut tényleges léthez. Teilhard fejlődési elve azonban vele sem azonosítható. Egyrészt mert Aristotelesnél nincs transzformizmusról szó (a létformákat változatlanoknak tartja), másrészt, mert Teilhard tartózkodik a metafizikai magyarázattól s megelégszik a fizikai világ elvi magyarázatát adó értelmezéssel. Ennél azonban a „kritikus küszöbök” áttörése, amilyen a szellemi lélek, vagy a kegyelem megjelenése a természetben, Isten különleges, teremtő közreműködését kívánja meg, ami Isten folytatólagos teremtő működésének kimerülésével illeszkedik be Teilhard rendszerébe.

Teológiai szempontból, a világ jelentőségének kiemelésével szemben nem világos Teilhard nézete a világ Isten szabad akaratából történt teremtésére nézve. A legkifejezettebb nehézség azonban a természet és a természetfeletti rend megkülönböztetésének hiánya, sőt a kettő egybeolvasztása. Legszembetűnőbb ez annál a magyarázatnál, amelyet Krisztusnak a világhoz való viszonyával kapcsolatban ad. Teilhard szerint a megtestesülés által az egész természet Krisztus Misztikus Testének része lett, amelynek feje Krisztus, aki az evolúciós fejlődést magával ragadja s a végső tökéletességre viszi. Krisztus tehát nemcsak a megváltás és megszentelés eszközlője, hanem a világban működő kozmikus erő is. Az egyház a *noosphaera* szívébe oltott természetfeletti élettörzs (*phylum*).

A természeti és természetfeletti rendnek ez az egybenlátása Teilhard misztikus lelki beállítottságának következménye és túlzása. Kétségtelen, hogy a természetfeletti rendnek vannak természeti előfeltételei. Teilhard nem minden alap nélkül sorozza ezek közé az emberiség szellemi emelkedését lehetővé tevő kulturális-technikai fejlődést, az összetartozás tudatának s az összeműködés készségének növekedését. Méltán teszi a keresztény ember kötelességévé a világi feladatokban való közreműködést. Azonban a kultúra és a szentség vonalán való fejlődés nem esik szükségszerűen egybe, a kegyelem feltételezi az emberi közreműködés készségét, annak hiányával és megtagadásával ütközésbe kerül a két fejlő-

désirány. A természet nem része, hanem alá van rendelve Krisztus testének, mely Szent Pál, Szent János tanítása értelmében a megváltottak közös teste Krisztusban. A kegyelem természetfeletti ereje mindenestre hathatós segítséget nyújt a természet tökéletesítéséhez, a megdicsőülő világ kialakulásához. Ebben az értelemben beszél Szent Pál a természetről, melynek „megmarad az a reménye, hogy a múlandóság szolgai állapotából felszabadul Isten fiainak dicsőséges szabadságára. Tudjuk ugyanis, hogy az egész természet együtt sóhajtozik és vajúdik mindaddig”. De a kegyelmi állapot morális lehetőségét nem lehet a kozmosz fizikai fejlődésének hajtóerejeként magyarázni.

Tárgyi szempontból hibáztatható módszere és kijelentései ellenére, elismerést érdemel Teilhardnál a modern természettudomány és a vallás összeegyeztetésére irányuló törekvés, a vallásos gondolkodás ösztönzése a világi feladatok iránt, a múlandó és örökké való lét összetartozásának élénk tudatosítása. Követőinek feladata művének oly irányú értelmezése és továbbfejlesztése, mely a téves értelmezési lehetőségeket eloszlatva a teilhardi világszemléletnek Teilhard szándékolta értelmét és hatását biztosítani képes.

TÓTFALUSY ISTVÁN VERSEI

MÉLYSÉG, MAGASSÁG...

*Mélyen, mint gyertyában a láng,
csengőben hang, sziklában zuhogó
patak, mélyebben, mint ércben a fém,
erdőben illat, tavakban tiszta dallam;
mosoly búvik meg minden arc
mögött, sugárzó, mint a láng,
finom, mint csengő hangja, friss,
forrás vizénél édesebb,
aranynál drágább, illatnál áthatóbb,
zenénél zengőbb, dalolóbb a dalnál.*

*Magasan, fönn, mint hófelhők mögött
kinyíló csillagok, völgyet vigyázó
ormok, vagy mint a búzatáblák
egébe hulló énekes pacsirta,
minden ember szívére béke hajlik.
Világít, mint a csillag, mint a nagy hegyek,
hatalmas, s oly vidám,
mint búzatáblák fölött a pacsirta,*

*Ebben hiszek. S a széthulló világban
mélység, magasság vonzásában élek.*